

## Üzenet a Hét toronyból

Csorba Győző  
(1916—1995)

*Albert Zsuzsa* — Csorba Győző nemrégén hagyott itt bennünket. Elég jól ismerem az életét, mert sokat beszélgettem vele annak idején, most mégis megnéztem az irodalmi lexikont, a legújabbat: siralmasan kevés, amit róla tudnak, legfeljebb hivatalos adatokat. Holott ő folyamatosan jelen levő költőként, Pécs kulturális életének egész fiatal korától fogva nagyon jelentős személyisége volt.

*Kopányi György* — Számomra az irodalmat Csorba Győző, Várkonyi Nándor, Weöres Sándor, Bárdosi Németh János, és még néhány nagyszerű ember jelentette.

*Lázár Ervin* — Lovász Pali bácsi.

*Kopányi Gy.* — Igen. Nagy hiba lenne kifelejteni Lovász Pali bácsit! Én hittem akkoriban, hogy az irodalomban való részvétel egyúttal azt jelenti, hogy jó emberek társaságába kerül az ember. Szinte ölbe vettek, körbehordoztak. Makai Gusztáv fedezett föl engem, ő vitt el egyik szombaton a Nádorba, ahol szokásos „szerkesztői órát” tartott a *Sorsunk* gárdája. Ott ült Várkonyi Nándor, Győző, Weöres Sanyi, Bárdosi Németh János, Fábián Pista és még néhányan mások. Versekét vittem magammal, és ők azonnal a kezükbe vették, mormolni kezdték. Én akkor azt hittem, hogy ez így szokás. Egy időben dédelgetni a fiatalokat, és kegyetlenül ostorozni, ha hibákat követnek el. Ha rátaláltak egy jó sorra, egy eredeti jelzőre, lelkesen skandálták. E nagyon hasznos kíméletlenségben Győző járt elől, Nándor jóval tapintatosabb volt. Győző nem habozott az ítélettel: „ezt nyugodtan dobd el, majd írsz jobbat helyette.”

Csakhamar igen nehéz évek következtek. A politika került előtérbe.

---

*Bertók László, Kalász Márton, Kohlmann-né Sinkó Judit, Kopányi György, Lázár Ervin, Rába György és Tüskés Tibor története.*



Albert Zs. — Ez mikor történt?

Kopányi Gy. — Ez 1942-től kezdve.

Kalász Márton — Én egy darabig küldözgettem a verseimet különféle rejtekhelyekről. Ez aztán mulatságossá vált, mivel az én nevem választott név volt, és az Ormánságban egy állami gazdaságban dolgoztam, ahol nem nagyon lett volna ajánlatos elárulnom, hogy verseket írok, mert akkor ott rám zúdul az egész állami gazdasági égbolt, mindig az anyám nevére kértem a válaszokat. Győzöt — mint később aztán kiderült — ez hihetetlenül zavarta. Ki lehet ez, hol jó verset küld, hol kevésbé jót, rosszat, de ki lehet, aki mindig máshova küldeti az ő válaszait, mint ahonnan a versek érkeznek. Ki találta ki, nem hiszem, hogy ő, inkább Szántó Tibor lehetett, Gáll Pistát, a kitűnő prózaíró, aki akkor ott téblábolt a szerkesztőség, az írócsoport körül, ugyan még egyenruhában, de mivel ő már költő volt, a határőr-laktanyába nem nagyon járt be. Őt küldték ki Somberekre, a falumba. Ő ráért, kivonatozott, hogy megnézzze, van-e ott ilyen nevű lény, vagy nincs, vagy valaki itt valamilyen tréfát űz.

Gáll, gondolom, nem egyenruhában, de nem vagyok benne bizonyos, kivonult ebbe a faluba, bement a tanácsházára és megkérdezte, van-e itt ilyen nevű személy. Szerencsére az ottaniak erről a nevről tudtak s azt is tudták, hogy verset írok, és megnyugtatták. Gáll visszament a palotabozsoki állomásra, mert ugye, elvégezte a feladatot a tizedes úr, de nem sejtette, mit hagy hátra. Másnap már az egész falu tudta, hogy hát ezt a gyereket valaki kereste, érdeklődött utána. El kell gondolni, 1952-ben vagyunk, ez mit jelent egy faluban. Anyám hónapokig rettegsben élt, soha nem is hitte el nekem, hogy nem akartam átszökni a határon, egyébként rosszat sem csináltam. Mindezt Győzötől tudom, a falut leszámítva. Ezen nagyon sokat mulattunk, én aztán, lelepleződve, többé nem az anyám, özvegy Krisztmann Józsefné nevére küldtettem a válaszokat.

És aztán elkövetkezett az az idő, amikor Győző nagyon kedves hosszú levelet írt: „bemutatjuk a verseidet”, Szántó Tibor behívott az írócsoportba, s ott találkoztunk személyesen először.

1954-ben lehetett, vagy még '53-ban. Sokáig köröztem ott a Széchenyi téren, míg egyáltalán mély levegőt vettem, hogy most már föl kell menni, hiába. Ismeritek azt a kolompot is, ami az ajtóban az ember feje fölött megszólalt, úgyhogy attól a pillanattól kezdve, azt hiszem se élő se holt nem voltam. De kitérult az ajtó, alkonyat volt, erre nagyon is emlékszem, az ablakkeretben ketten álltak, egyik Csorba Győző volt. Kintről még jött a viláosság, és egy gyönyörű fejet láttam. Fantasztikusan szép, férfiasan szép férfiarcot. Nagy haját, gyönyörű profilt, ismeritek abból a korából,

gyönyörű férfi volt. És hát egyszer csak ott álltam előtte. Harminchat éves volt, én húsz. Öt perc alatt föloldotta szorongásomat. Aztán következett a bemutatkozásom este, ott a hosszú zöld asztalnál, gyönyörű kis esszét olvasott föl rólam. Többé nem tudtam az ő hatása alól kibújni.

Egyébként a nevét úgy ismertem meg, hogy a ciszterciáknál a mi irodalomtanárunkat, Ágoston Juliánt, a papköltőt és legesodálatosabb tanárt, aki egyáltalán létezett, elvitte az ÁVO. Jött egy másik, szintén bübajos, kedves, szerény, törekeny kis ember, de őt már úgy hívták, hogy Oppermann Balduin. Mi sztrájkoltunk, és nem fogjátok elhinni, az én vezényletemmel. Nekem Ágoston Julián annyira hiányzott és olyan nagy csalódás volt a világgal szemben, hogy elvitték tőlünk, az ÁVO vitte el Kistarcsára — mert annyit azért megtudtunk — hogy többé nem tanultam. Fölraktam a lábam irodalomórán a padra, és olvastam. Oppermann Balduin nem bántott bennünket soha. Egyszer azonban, amikor az *Ének Virág Benedekről* című Kosztolányi-verset elemeztük, teljesen váratlanul kitört belőle a dühe irántunk, elkezdett kiabálni: Hogyha benneteket érdekelne az irodalom, egyáltalán valami érdekelne a világon, akkor ti fognátok magatokat — és merően rám nézett — fognátok magatokat, elmennétek Csorba Győzőhöz, aki itt lakik, innen pár száz méterre. Döbbenet hallgattam, hogy van Csorba Győző a világon. Bennem ez az egész aztán úgy kezdett el formálódni, hogy itt él Virág Benedek, Pécsen, de hol él, meg kellene keresni. Úgyhogy valami idős embernek képzeltem el Csorba Győzöt. Figyeltem az utcán, aztán megláttam a sok antikvárium közül az egyikben a *Mozdulatlanság* című kötetet a kirakatban, Csorba első könyvét, bementem, megvettem. Szóval itt kezdődött el valami, csak hát aztán jött az ÁVO, minket ugyan nem vitt el, de a tanárainkat elvitte, és bennünket nagy ívben kirúgtak onnan. Mehettünk állami iskolába, ha fölvettek, vagy ahova akartunk.

Végül mégiscsak rátaláltam Virág Benedekre, vagyis Csorba Győzőre, a gyönyörű, fiatal, harminchat éves férfira.

Albert Zs. — Keserves dolog, hogy amikor megismerkedtünk vele, fiatal ember volt és láttuk megöregedni. Én mint rádiós kerestem föl. Évek során mi is leveleztünk, ő küldte a verseket, és nekem itt veszekednem kellett bizonyos irodalomtörténészekkel, meg kritikusokkal, akik nem ismerték el, hogy milyen jó költő. Nekem panaszkodott, sajnos, azt a levelet éppen nem találom, hogy a szomszéd utcában sem tudják, hogy költő egyáltalán. Mert 1949 után Csorba Győzöt az irodalompolitika „leírta”, annak ellenére, hogy Pécs szellemi életében a vezető szerepet voltaképpen mindig megtartotta.



*Kopányi Gy.* — A fiókomban tartok olyan leveleket, melyekben Győző keserűen panaszkodik arról, hogy magára maradt. Mi ugyanis ötpercenként szaladtunk be hozzá, faggattuk, tanácsokat kértünk tőle, és még azt is megszoktuk, hogy kérdéseinket sosem hagyta válasz nélkül. Győző nagyon magabiztos volt, megnyugtatólag hatott ránk.

Én jártam a fronton, megsebesültem és volt egy pillanat, amikor úgy nézett ki a dolog, hogy le kell vágni a megbénult jobb kezemet. Légnymást kaptam, szilánkokkal voltam tele, s azzal ijesztgettem Győzőt, hogy fejbe lövöm magamat. Egy kézzel nem vagyok ember. Mire Győző kegyetlenül lehordott: „Akkor én mitévő legyek?” Ugyanis egy keze hiányzott.

*Albert Zs.* — Születésétől fogva.

*Kopányi Gy.* — Egyáltalán nem vigasztalt. Nekem esett. Elszégyelltem magamat, és soha többé nem hoztam szóba a dolgot.

*Albert Zs.* — Nem is kellett végül levágni a karját.

*Lázár E.* — Ezt áhítattal hallgatom, mert, ők a *Dunántúl*-korszakról beszélnek. Utána jött az ötvenhatos cenzúra. Mi '57 után kerültünk oda, s akkor ismerkedtünk össze Csorba Győzővel. Ez az idő különleges volt Pécs irodalmi életében is, meg a mi életünkben is. Az előbb arról volt szó, hogy akkor még fiatal ember volt. Férfiasan bevallom, hogy én mindig öregnek láttam őt. Én voltam húszéves, ő negyven. Ő volt a legöregebb a világon, a nagy tisztelet miatt, amit iránta éreztünk. Nem is öregedett aztán, ez igaz, mindig egyforma volt. Ott ült egy trónuson. Bár nagyszerű humorérzéke volt, elbolondozott az emberrel, hogyha arról volt szó. Arra is emlékszem még, hogy első pillanatra gyanakvással nézett akkor mindenki mindenkire. Rám nem sokáig nézett gyanakvással. Emlékszem arra is, mikor fogadott be a körébe. Azt mondja: adok neked egy jó tanácsot, arra vigyázz, hogy mindig te sértődj meg elsőnek. S ez zseniális tanács, próbáljátok ki.

*Albert Zs.* — A hátam mögött éreztem. Akár magánéletemben, de különösen a rádiós munkámmal kapcsolatban. Támaszra volt szükségem, Csorba Győzővel lehetett levelezni, mindent el lehetett neki mondani, az ember tudta, hogy nemcsak nagy költő, hanem becsületes, bátor, jó ítéletű, igaz ember. Az ő tanácsait bátran meg lehet fogadni.

*Lázár E.* — Nemcsak irodalmi tanácsokat adott, odavitte az ember a kis koszlott novelláját, elolvasta, és akkor azt mondja: öreg, hát ez egy... szóval megmondta mindig őszintén, hogy micsoda. De egyébként is lehetett tőle tanulni, olyan volt, mint az apánk. Valóban. És akkor szükség is volt rá, mert '56 után azért elég sok zűrzavar volt. Mindig helyretett bennünket. Írónak is helyretett bennünket.

*Tüskés Tibor* — 1953-ban kerültem Pécsre. Ezek zord évek voltak, az ötvenes éveknek még a közepe is. Csorba Győzőt személyesen 1958-ban ismertem meg, a Déryné utcában egy művelődési ház bejárata előtt találkoztunk. Bárdosi Németh János mutatott be Győzőnek, én innét számítom a vele való kapcsolatunkat. Ötvenkilenctől pedig a *Jelenkor* szerkesztője lehettem, hatvannégyig, és ebben az időben pedig az, ami ismeretségnek indult, munkakapcsolattá lett, és talán elmondhatom, hogy évek során barátsággá vált.

Csorba Győző kitűnő szerkesztő volt. Szerkesztőtársam volt, akitől én akkor, azzal a tizennégy év korkülönbséggel, természetesen sokat tanulhattam. Ő korábban már a *Sorsunk* szerkesztésében részt vett, a *Dunántúl* szerkesztésében is, és saját folyóirata is volt *Ív* címmel, amelynek ugyan csak egyetlen száma jelent meg.

*Kopányi Gy.* — Milyen büszkék voltunk erre! Egyszerre két folyóiratunk volt! A *Sorsunk* és az *Ív*. Ebben indította el Kodály Zoltán az Ének-lő Ifjúság című mozgalmat, ebben jelent meg Weöres Sanyi *Liba-pék* című verse, Martyn Feri rajzai szerepeltek ebben a számban, és persze, mi. Azért adta ezt a címet Győző a lapnak, mert egyetlenegy ívből állt. A pénzből, amit én szereztem egy fura mecénástól, ennyire futotta. Sajnos, a lapot az infláció magával sodorta. De nagyon büszkék voltunk rá még így is.

*Tüskés T.* — Ha ő a *Jelenkornál* a versrovatnak a gondozója volt, ez sokkal többet jelentett, mint egyszerűen csak versek válogatását. Ő többnyire plusz, mínusz, kérdőjelekkel szokta a kéziratban kifejezni a véleményét és a minősítését, és hogy én, az akkor nagyon tanoncos szerkesztő, egyeztessenem a véleményemet az övével, én a kéziratok átadása előtt a papír hátlapjára magam is tettem jeleket. Plusz, mínusz és kérdőjeleket. És persze, hogy örültem, ha a kettőnk véleménye, az ő véleménye, a tudós szerkesztőé, a kitűnő költőé, és a fiatal szerkesztőé egybeesett. Így voltunk munkakapcsolatban Győzővel egész hatvannégyig, amíg a *Jelenkor*, ahogy Weöres Sándor mondta, nem vált „Csorbátlaná és Tüskétlenné”.

*Bertók László* — Mondhatnám úgy is, hogy az első találkozásunk olyan volt, mint amikor a magasfeszültségű áram megüti az embert. Én látásból ismertem már őt. 1965-ben jöttem Pécsre Somogy megyéből, feleségemmel együtt már, és én annyira megrettentem az itteni városi léttől, meg az egzisztenciális bizonytalanságtól amibe itt kerültem, hogy vissza akartam menni. Elmentem hozzá elbúcsúzni. Ez egy félnapos beszélgetés volt, amikor ő nagyon keményen, és határozottan és nagy rábeszélő készséggel meggyőzött, hogy itt kell maradnom Pécsen. „Mert ha kielégít téged az,



hogy Juli néninek meg Jancsi bácsinak tetszenek a verseid, akkor menj csak vissza. De ha valami akarsz lenni, akkor itt kell maradnod.”

Hát ez volt az első. Ettől fogva úgy vettem észre, hogy figyel rám, mindig megmutattam neki a verseimet és — Tüskés Tibor említette, hogy jeleket szokott rátenni, plusz jelet, meg mínusz jelet, de hát ő osztályozni is szokta a verseket, amit, mint kiderült, Weöres Sándortól tanult, ezt elárulta később. Talán az életrajzi interjú kötetében is elmeséli, 1-től 5-ig osztályozta a verseket. Nagyon szigorú volt.

Aztán később már a másik szakasza volt a mi kapcsolatunknak, amit már inkább ahhoz hasonlítanék — az előbb a magasfeszültségű áramütést mondtam — ezt ahhoz hasonlítanám, amikor egy város utcái este sorban kivilágosodnak. Ez akkortól volt, amikor visszajött a *Jelenkor* szerkesztőségébe. Ugye, mikor Tüskés Tibort kiakolbóltatták a *Jelenkorból* 1964-ben, azt követően, néhány hónap múlva Győző is távozott a szerkesztőségből, és csak akkor jött vissza 1977. január elsején, amikor egy éve már én is ott voltam. Ettől kezdve kerültem én szorosabb, mondhatnám, a későbbi időkben már baráti kapcsolatba, mondhatnám, hogy atyai barátom volt az utolsó években, amikor már odáig jutottunk, hogy nekem is megmutatta mindig a verseit, és akkor szokta mondani azt, hogy: legyél szigorú, de igazságos.

Talán nem nagyképűség, ha ezt mondom: én úgy tekintem, hogy a XIX. század az első világháború végén ért véget valahogy, és ott kezdődik a XX. század. Ő el szokta mondani, hogy azt mondták neki a szülei: akkor születél, amikor az öreg király meghalt. Tehát azon a napon született 1916-ban, amikor Ferenc József meghalt. Ettől kezdődően ő, 1995-ig, amíg meg nem halt, szinte az egész századot megélte. Ez volt az az időszak, Trianon, eyebekek, Magyarország ilyen pici lett, Pécs szerepe megnőtt.

Albert Zs. — Győző ott ezt végigcsinálta.

Bertók L. — Ő a harmincas évek végén kezdte, de valahogy úgy viszszaanyúlik a dolog oda az első *Batsányi Körig*, amikor itt Kolozsvári Grandpierre-ék egyetemisták voltak.

Albert Zs. — Mivel ide egyetem került.

Tüskés T. — Az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre kerülése szellemi bázist, egy tűzhelyet jelentett a város és az itt élők számára.

Bertók L. — Az is Trianon következménye volt.

Albert Zs. — Bölcsészkar is volt itt.

Tüskés T. — Érdekes, Győző egyébként jogásznak készült, jogi egyetemet végzett.

Albert Zs. — Miért?

Tüskés T. — Ő ugyan nem szerette, ha valaki fél karjának hiányát akárcsak szemmel is észreveszi, ha a kabátját valaki felsegíti. Furcsa módon az ő nevében benne van a testi csonkasága is, és ezért talán a középiskola nagyszerű elvégzése, érettségi után talán nagyobb létbiztonságot látott egy jogi pályában, mint bölcsésznek menni.

Albert Zs. — Csorba is, meg a Győző is.

Tüskés T. — Igen, hát Victor Pannoniusnak mondhatta magát, ebben még Janus Pannonius is benne van, ez egy sokszálú névmithológia, de az, hogy Győző a bal kezét tudta csak nyújtani kézfogásra, tehát az a csonkaság, amit ő születésétől kezdve elviselt.

Albert Zs. — Hányadik gyermek volt ő?

Tüskés T. — „Kilenc közül nyolcadiknak született” ahogy az *Ocsúdó* években is mondja.

Albert Zs. — Ő református volt, és az itteni katolikus gimnáziumba járt.

Tüskés T. — A jezsuita gimnáziumba.

Albert Zs. — Egy egészen szegény vasutas családnak volt nyolcadik gyermeke.

Bertók L. — Címfestő volt az édesapja a vasútnál.

Tüskés T. — Amikor 1931-ben Pécssett megalakult a *Janus Pannonius Társaság*, amely maga köré gyűjtötte már a fiatalokat, és 1941-től pedig megindult a *Sorsunk* folyóirat, akkor már Győző kapcsolatba került a *Sorsunk* szerkesztőjével, Várkonyi Nándorral, a pécsi egyetemen, a bölcsészkaron tanuló Takáts Gyulával, Kolozsvári Grandpierre Emillel, Weöres Sándorral, Tatay Sándorral, tehát Győző körül is egy szellemi mozgás volt, amit mi mint múltat ismertünk tőle. Én hálás vagyok azért, hogy rádőbentem arra, hogy a történelem, még Pécs irodalmának története sem az én születésemmel, vagy Pécsre kerülésemmel kezdődött, hanem nagyszerű emberek működtek itt, és kitűnő művek születtek már a két háború közötti időben is. És ezt mi, akkor idekerült fiatalok szívesen megtanultuk, és ennek egy nagy közvetítője volt, a legendáknak is, és a történeti valóságnak is Győző.

Kopányi Gy. — A *Sorsunk* volt az én számomra az igazi nagy dolog.

Lázár E. — Weöres Sanyikáról mesélt sokat Győző.

Kopányi Gy. — Amikor te még alig éltél. Akkor az ő humorérzéke sokkal erősebb volt. A végén nem tudom. A végén, mindenki azt mondta, nagyon keserű ember lett.

Albert Zs. — Nemcsak ötvenhat után nyomták el. A rádióban ez nem rajtam múlt, nem én szerkesztettem a verseket. Akkor küldött nekem



olyan leveleket, hogy őt itt nem ismerik el, hogy a Magyar Rádióban azt éli meg, amit Áprily annak idején, mikor a kiadói lektornő azt mondta neki, hogy prózafordításának versrészletét majd egy költővel fordíttatják le. És vele a hetvenes években bántak így.

*Kopányi Gy.* — Amikor a könyvtár igazgatója volt, egy ideig én is beosztottja voltam. Akkoriban szerzett be a város néhány festményt, köztük pár Egry-képet, melyet Győző kérésére a könyvtárban helyeztek el. Ekkoriban a szűk helyiség valóságos búcsújáró hely volt, illetl bekukkantani Győzőhöz azoknak, akik adtak a jó hírukra. Pár sznob is megjelent, hosszasan időztek nálunk, Győző rettenetesen unta őket, különösen a nagyképűségük miatt.

Elhatároztuk, hogy mőresre tanítjuk őket. Az egyik Egry-képet megfordítottuk. Fejjel lefelé. Vagy két hónapon át lógott a falon ebben a szokatlan állapotban. Ezek az újdondászok, akik csak arra esküdtek, ami már a „jövőbe mutat”, megbámulták, elméleteket gyártottak a műhöz. Egy sem akadt köztük, aki rájött volna, hogy egy — számukra konzervatív — Egryt bámulnak meg. Remekül mulattunk rajtuk.

*Kohlmann-né Sinkó Judit* — Én Győző bácsit 1975. október elsejével ismertem meg, amikor érettségi után odakerültem a könyvtárba dolgozni. Természetesen foglalkoztunk érettségi előtt Pécs irodalmi életével, és hallottam róla, de hát fogalmam se volt arról, hogy ő a Megyei Könyvtárban dolgozik, és bizony egy kicsit féltem a bemutatásnál, nem is tudtam elképzelni igazából, hogy milyen is lehet egy ismert költő. Talán egy kicsit túlságosan zárkózott, mogorva — és helyette egy végtelenül kedves, szerény valakit ismertem meg, akivel végül is az évek során tulajdonképpen nyolcvankilenctől már egészen szoroson, és úgy együtt dolgoztunk, hogy 1989-től még a szobánk is közös volt, megosztottunk rajta. Ugyanis ő rendszeresen keddenként járt be a könyvtárba dolgozni, akkor én a szobát átadtam neki. A helytörténeti cikk-kivágatokat rendszerezte, szakozta.

*Albert Zs.* — Menedék is volt akkor e könyvtár, ahol kapcsolatba kerülhetett emberekkel, nemcsak dolgozni járt oda.

*Tüskés T.* — A tisztelőit is ott fogadta.

*Kohlmann-né S. J.* — Igen, velünk is, a kollégákkal olyan közvetlen, kedves viszonyban volt, még az ember családját, gyerekeit is szinte név szerint ismerte.

Egy időben nagy divat volt, hogy megünnepeltük egymás névnapját a könyvtárban. Akkor még kevesebben voltunk, Margit néni persze csodálatos pogácsákat, süteményeket hozott, aztán ez valahogy ellaposodott.

Mikor én átvettem az osztály vezetését, '89-ben, és szorosabban együtt dolgoztunk, akkor a lányokkal úgy gondoltuk, hogy miután ő keddenként bejön, azért valami apró figyelmességgel, jelképesen megköszöntöttük. És viszonzásképpen mindannyiunkhoz, külön-külön verssorokat írt. A vers címét ő latinul írta, magyarul a következő: „Dicsőítő költemény a közelemben dolgozó könyvtárosnőkhöz.” Ez valami annyira kedves és maradandó emlék tőle, annyira megható, hogy ezt azóta is őrzöm, a borítékban, amibe betette, hogy csak akkor bontsuk fel, ha már elment.

Végtelen jó humora volt, amikor dedikációkat kértünk tőle, mindenkinek személyhez szólóan dedikált. 1986-ban jelentek meg Janus Pannonius *Pajzán epigrammái*, nagyon szép kiadás, és akkor drága könyvnek számított, 230 forint volt, megvettem a férjemnek, és a következőt írta bele: „Kohlmann Ferenc férfitársamnak kizárólagos olvasásra szeretettel ajánlom.”

Ez is Győző bácsi sajátos humora volt.

*Bertók L.* — Neki államtudományi diplomája volt, ami doktori fokozattal járt szintén, és hasonlatos az általános jogi végzettséghez, de annak, gondolom, egy ága.

*Albert Zs.* — Kezdetben a városnál volt hivatala.

*Bertók L.* — Nem is gondolom, hogy ő valaha is ügyvéd akart volna lenni, említettük, hogy nagyon szegények voltak, és egyetemistaévei alatt ő már tanított másokat, diplomadolgozatokat írt bérben, tehát pénzért másoknak, és saját maga tartotta fenn magát és fedezte a tanulása költségeit. A *Mozdulatlanság* 1938-ban jelent meg, és ő talán '39-ben vagy '38-ban végzett, tehát akkor ő már a saját költségén kiadta az első verseskötetét.

*Albert Zs.* — 1939-ben lett jogi doktor.

*Bertók L.* — '38-ban megjelent az első kötete. És azt is elmesélte többször, hogy Várkonyi Nándorhoz, aki itt a legfőbb tekintély volt, egyetemi magántanár, könyvtáros, író, irodalomtörténész, hogy nem mert elmenni hozzá. Várkonyi már tudott róla, és a könyvtárban ült egyszer, amikor Várkonyi odament hozzá, megszólította, és behívta magához az irodájába. És attól kezdve, amikor megmutatta neki a verseit, mondta, hogy máskor is hozza el. Így vette be aztán 1941-től a *Sorsunk* szerkesztőségébe, először csak valamilyen kisebb beosztásba, de hamarosan szerkesztőtársa lett a *Sorsunk*nál. Győző ettől kezdve a folyamatosságot képviselte itt.

*Albert Zs.* — Évtizedeken keresztül egymásra épültek folyóiratok, kulturális intézmények, és ő így vagy úgy, végig jelen volt.

*Bertók L.* — Emberek jöttek ide, emberek mentek innen el. Tehát egyrészt jött a háború. 1948-ban megszűnt a *Sorsunk*, mert Várkonyi Nándor is nemkívánatos személy lett, elvették tőle, vagy visszaadta a főszerkesz-



tői megbízatást, mert akkor még névre szólt ez a dolog. Akkor jött a *Dunántúl* amelynek három száma jelent meg, 1949 elején, és Győző valahogy abban is benne volt, Katkó István volt a szerkesztő egyébként. De ez már a pártvonal, a Rákosi-idők. Aztán '52-ben kezdődött el a második számú *Dunántúl*, Szántó Tibor meg Galsai szerkesztésében, Győzőt ők sem kerülhették ki. Jött ötvenhat, forradalom és szabadságharc, utána Szántót becsukták, Galsai, Örsi Ferenc elmentek Pestre.

*Albert Zs.* — Ezek között voltak ideküldött pártemberek is.

*Bertók L.* — Igen, Győző is mindig ezt mesélte, hogy néhány év alatt ő valahogy mégis az íróknak a pártjára tudta állítani őket.

*Albert Zs.* — Mindig asszimilálni tudta őket.

*Tüskés T.* — Ez Győző sajátos tulajdonsága volt. Hogy valóban, ha valaki egészen más indíttatással kapcsolódott a Pécs-központú irodalomhoz, mássá tudta tenni. Ezt talán az én utódomról is elmondhatom, arról a Szederkényi Ervinről, akiről tisztelettel szólok, mert én ugyan nem önszántamból hagytam ott a folyóiratot, de nem Szederkényi Ervin akaratából. Ő ezt feladatként kapta, nem hiszem, hogy tiltakozna ellene, ha én most azt mondom, pártmegbízatásként kapta ő, hogy tegye tisztába azt a „modernista”, „egzisztencialista” *Jelenkort*, amelyet Tüskés nyakába varrtak. De ez a Szederkényi Ervin, aki a hatvanas években, mintha irodalmunk vaskorát élénk, hogy egy Csorba Győző-i kifejezéssel jellemezzem azokat az éveket, valójában évek során elsősorban Csorba Győző szellemi hatására, a maga ízlésének szükségképpen változásával együtt, egy olyan értékes, rangos irodalmi folyóirattá tette, hogy érdemes volt Csorba Győzőnek is oda visszatérni, legfeljebb akkor már ugyanazok a bűnök jöttek elő, Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Mándy Iván közlése miatt, amelyek miatt annak idején a hatvanas évek elején nekem volt mit hallgatni.

Talán Szederkényi Ervin nevében is mondhatom, akivel haláláig jó barátságban maradtam, hogy nagyon sokat köszönhetett Győzőnek.

*Bertók L.* — Ezt bizonyíthatom, és az az érzésem, hogy amikor még nem volt ott Győző, tehát hetvenhét január elseje előtt is már valamiképpen Ervin bevonta a szerkesztésbe.

*Kopányi Gy.* — Volt egy főlevéltárosa Pécsnek, Vörös Márton, ez egy grafomániás ember volt, nagy ranggal, aki nem hagyta békén Győzőt...

*Kalász M.* — És nagy erkölcsbíró.

*Kopányi Gy.* — ...és a nemzetközi Vöröskereszt tagja volt, mikor bejöttek az oroszok...

*Lázár E.* — Ő adta át a kulcsokat az oroszoknak.

*Kopányi Gy.* — ...ő adta át a város kulcsát az oroszoknak, imádott szerepelni, és, mondom, grafomániás volt. Írt valami hatszáz oldalas könyvet a felszabadulással kapcsolatban, és szegény Győzőnek átadta, hogy mondjon véleményt róla. Győző teljesen összeomlott, joggal, és félig sírva azt mondta nekem, hogy valamit csinálni kéne, ezt én nem fogom végigolvasni. S a következőt találtuk ki: egyik nap mentünk a Király utcában, és a színház előtt jött szembe a másik oldalon Vörös Marci. Nagyon köszöntünk neki, de úgy köszöntünk, hogy ne vegye észre. Nem is vette észre, s a következő levelet írtuk másnap neki: „Kedves barátunk! (nagyon hivatalos levél volt) Tegnap délután nyolc óra tizenkét perckor a Nemzeti Színház előtt haladtunk el, midőn Te a másik oldalon ellenkező irányból jöttél. Nagyon köszöntünk neked és Te nem fogadtad el a köszönésünket. Remélem, a továbbiakban nem tartasz barátaidnak bennünket. Aláírás, utóirat: (ez volt a fontos Győzőnek) remélem, a történetek után nem óhajtod azt, hogy a kézirataidat én olvassam végig!” És visszaküldtük az egészet.

Szilveszterkor a következőt csináltuk, körülbelül hatan-nyolcan, azt is bevallom, Győző volt a vezére ennek a társaságnak is, következő történet: elkezdtük a Flórián kocsmánál, emlékszel rá talán...

*Lázár E.* — Mi ott szoktuk befejezni.

*Kopányi Gy.* — ...mi is ott szoktuk befejezni, de ezúttal ott kezdtük el. Libasorban álltunk a pulthoz, ahogy akkoriban a péküzletek előtt volt szokás. A sorelső kért egy fröccsöt, majd jött a következő. Nem hat fröccsöt kértünk vagy nyolcat. Mindig csak egyet. Külön-külön. Majd kivonultunk az utcára. Libasorban kanyarogtunk kocsmától kocsmáig, ami nem kis munka volt, hiszen akkoriban jól álltunk kisvendéglők dolgában. Lassan fokozódó borvirágos hangulatban caplattunk át a városon, a megbotránkozó kispolgárság nem kis megdöbbenésére. Másnap vasárnap volt, így igen szép közönség szeme láttára foglaltuk el a sétatéri járdaszegélyt, ahová letelepedtünk. És jött a dómból a polgármester, és jött az ilyen-olyan tanácsnok, s tág szemmel meredt ránk az előkelőség. Győző nagyon elégedett volt. Remekül mulattunk...

*Albert Zs.* — Hát akkor nagy élet volt Pécsen, ott volt Tatay Sándor, Weöres Sándor többek közt, fiatal emberek voltak, tele voltak energiával, jókedvvel és tehetséggel.

*Kopányi Gy.* — És hittel! Akkor mindnyájan hittünk még.

*Kalász M.* — De hát Győző aztán nagyon hamar óvatos lett, mert (ezt nekem később mesélte el) ő a *Faustot* valójában azért kezdte fordítani — persze nagyon élvezte és gyönyörűen meg is csinálta — bárki jön hogy:



Csorba elvtárs, hol van a vers?! akkor ő azt mondja — ennyire naiv is volt persze —, azt válaszolja: Kérem szépen, én most a *Faustot* fordítom! Ettől nem mentesítették volna őt. Miután a *Faust* készen volt, kigondolt valami újat, megírta önéletrajzi költeményét, az *Ocsúdó éveket*. Ismerjük mindnyájan, a *Dunántúli Magvető* egyik első könyve volt, hosszú idő után. A háború után ő már nem sokat jelent meg, amikor én bekerültem, kezdtek a *Dunántúlban* megjelenni gyönyörű versei, Fodor Andris révén közben a *Csillagban* is megjelent, és jött hirtelen ez az *Ocsúdó évek*, ami megrendítő vers.

*Rába György* — Én ilyen eleven képeket nem tudok földézni Győzőről, mivel nem vagyok pécsi, és ezt a távolságot csak ritkán sikerült áthidalni, úgyhogy minden egyes ilyen találkozás inkább ünnepi pillanat volt. Ezek a pillanatok meg olyanok, mint amikor fényképezőgép elé áll valaki. Az egyik is, meg a másik is.

*Kalász M.* — De hát ezek viszont nagy szellemi pillanatok voltak, nem?

*Rába Gy.* — Nemcsak nagy szellemi pillanatok voltak. Most, ami így leginkább beugrik az emlékezetembe, az egy holland—magyar futballmérkőzésnek a külsősége, amikor ott ültünk a *Jelenkor* szerkesztőségében, és a szerkesztőség tagjai, meg a munkatársak lelkesen, bár inkább aggódva nézték a holland—magyar meccset, — az egészen más magyar válogatott volt, de azt a mérkőzést a hollandok nyerték meg itt — Győző azonban egyáltalán nem foglalkozott a futballal, ezzel szemben a fiatalokkal, akik jelen voltak, és akik kevésbé érdeklődtek. És hát a futball iránt kevésbé érdeklődőket úgy osztja meg a társadalom, hogy főként a hölgyek azok, akik kevésbé érdeklődnek a futball iránt, úgyhogy következőképpen Győző is elsősorban az ifjú hölgyek felé fordult. És én élveztem azt a lobogást, ami benne akkor a fiatalság iránt megmutatkozott, és pedagógiai hozzáállással vegyült, ahogy érdeklődött az ifjú hölgy munkatársak munkássága, életútja iránt.

*Kalász M.* — Imádták a nők.

*Kopányi Gy.* — Vétkes, aki rosszra gondol, de kevés ember tudott olyan szépen rajongani a nőkért.

*Kalász M.* — És udvarolni!

*Kopányi Gy.* — Ez nagyon belefér abba a képbe, amit mi ismerünk. A Könyvtár a valamikori Apáca utcában volt, ami összekötötte a Sétateret a Széchenyi térrel, még pontosabban, a leánygimnáziumot a Széchenyi térrel, tehát minden alkalommal, általában olyankor én is ott szoktam lenni, amikor éppen véletlenül jöttek ki a lányok az iskolából. Akkor még nem úgy jöttek ki mint mostanában, szóval nem káromkodva, és üvöltöz-

ve, és cigarettázva, szinte úsztak, lebegtek, és mi Győzővel ezt az éteri állapotot próbáltuk valamiképpen magunkba szívni, és én se maradtam le, de Győző ezt valami olyan lobogással élte át, amire állítom, hogy tényleg csak költő képes. Hogy mit vegyen észre az ember abból, ami egy fizikai jelenség, és kiderül, hogy több.

*Rába Gy.* — Nem gondoljátok, hogy itt van egy párhuzam az ő költészete és az emberi magatartása között? Az a puritanizmus, amellyel lelkesedett a fiatal generáció és azon belül az ifjú hölgyekért, az a puritanizmus mutatkozik meg a költészetében is. Amely minden sallangot elvet, és csak az embertől-emberhez szóló szavakért és kifejezésért.

*Kopányi Gy.* — Dísztelen az ő költészete, de szenvedély is van benne.

*Kalász M.* — Nem tudom, a közönség beérett-e már erre? Emlékszem, ami a közönséget illeti, ott volt a Pedagógiai Főiskola Pécsen. S a főiskolások áradtak hozzá a könyvtárba. Doktor úrnak merték csak szólítani. Neki meg mindenre volt ideje. Ott volt az a kis szoba, ahol ő ült, s ahova kettőnél több ember nemigen fért be. De emlékszem, hogy mindig álltak az ajtaja előtt.

*Rába Gy.* — Azt mondogattam a hozzám közel állóknak a pécsi benyomásaim alapján, hogyha bármilyen földtani katasztrófa következtében Budapest megsemmisülne, akkor Pécs igazán méltó kulturális centruma és fővárosa lehetne az országnak. Egyetlenegy olyan város sincs az országban, amelyhez annyi alkalom fűzne, mint Pécshez.

Sokszor jártam ott, a főiskolán előadásra hívtak, barátaim voltak ott, néha egyszerűen lementem hozzájuk, meglátogatni őket. És persze ez olyan alkalom volt, hogy az ember Csorba Győzőt nem kerülte ki. Az meg külön tetézte az ilyen alkalmat, hogy az ember látogatást tett nála a kertben, amely hozzátartozott az ő egész személyiségéhez. Végeredményben az nemcsak egy család keze munkájával megművelt és megteremtett földdarab volt, hanem egy megszelídített természet. S végeredményben a természet is így élt az ő tudatában és a költészetében. Mert azért benne volt az ő puritanizmusa, az, hogy ő a lélek meg a lét törvényeit kereste elsősorban a költészetben, nem jelentette azt, hogy a külvilág abból ki volt zárva. Megszelídített külvilág volt, amelynek mintegy jelképe volt az, hogy a kertben élt.

*Albert Zs.* — A költészetének a kert olyan része, amiből aztán sok mindent kibont.

*Rába Gy.* — Hogyne, központi motívuma, nagyon fontos motívuma.

*Tüskés T.* — A kert nála a természetet jelenti, az évszakok változását, a születést és a halált. Ebbe a természetbe tudta ő a létezés kérdését is



kifejezni. Ez a természet az ő személyes életéhez is hozzátartozott, tehát azok a lakások, amelyekben ő Pécsen élt, azok valahol mindig kerttel körülvett házak voltak. Az a verse is, amelyben az egyik lánya születését megírja, *Március* címmel, olyan lakás volt, amelyhez kert tartozott, és a kert végében a régi pécsi várfalnak egy maradványa, a bástyája, amelyhez úgy tapadt hozzá egy lakrész, hogy ott ő dolgozhatott is, alkotószobája volt neki.

És végül, azt hiszem, hogy az életének is ez a Damjanich utcai kert maradt az utolsó menedéke, ahol ismerte a számócatöveknek a sorsát, a nyíló körtefa virágját, és a fát is mindig úgy látta, hogy abban benne van a gyökere, benne van a törzse, a termése, múltja, jövője, és a maga élete is. És ebbe beletartozott talán a remény motívuma is, amit ő nagyon megszenvedett hittel fejezett ki mindig, és azok, akik materializmust láttak bele az ő költészetébe, az ellen ő maga tiltakozott leghatározottabban. Ő valóban a dolgokat egységben látó, a világot teremtett valóságnak látó, a realitást és a realitás fölötti elfogadó költő volt.

*Kalász M.* — Bizonyosan jártál a lakásán. Amikor a lányai kicsik voltak, az feledhetetlen volt. Ő egy kis csőben — spejz lehetett előtte, vagy cselédszoba — annak is kicsi volt, ott könyökölt, amikor mentem. Kint irtózatosságot nagy elevenség, a három kislány, anyjuk próbálta volna terelni őket ide-oda. Egyiknél éppen bili volt, vonult mindenem keresztül és kacagott.

*Lázár E.* — Ha már itt tartunk, el kell mondani, hogy mennyit segített neki a felesége, Margitka, Győző mindezt nem tudta volna végigcsinálni nélküle. S nekem ráadásul egyik legkedvesebb versem, amit őhöz írt, a *Fordított kigyó*.

*Kalász M.* — Valamelyik nap vettem elő utolsó kötetét, ami most jelent meg már a halála után. Korábban a *Tiszatájban* lehetett olvasni néhány versét, az egyik címe: *Hiába*. Semmi másról nem szól ez, a Csorbánál is szokatlan puritán, de hihetetlenül korszerű eszközökkel megírt vers, szinte semmi forma, csak annyi, hogy elmondja: én, a teljesen lehetetlen, te, aki az életet jeleníted meg, én, aki az ostobaságot, a halált... Hosszú vers. Fantasztikus vers. Volt idő, amikor ilyen versről, mondjuk valaki esszét írt volna, hát most már ez nem történik meg.

*Albert Zs.* — Az egész családjáról újra meg újra írt, a lányokról, a szüleiről, a testvéreiről.

*Kalász M.* — A lányokról nem is beszélve. Amikor Zsófia elment, külföldre ment férjhez, Németországba...

*Lázár E.* — Az nagy szívlovás volt.

*Kopányi Gy.* — A műveltsége néha nyomasztó volt.

*Lázár E.* — Mi különösen éreztük, mi már a Rákosi-rendszer műveletlen alakjai voltunk.

*Kopányi Gy.* — Még kevesebbet kaptatok az élettől.

*Lázár E.* — Állandóan éreztük azt a fantasztikus fölényt, ami egyébként nemcsak őbenne volt, hanem az egész generációban, a Lovász Pali bácsitól kezdve.

*Kalász M.* — Mondok még egy nevet, ha már erről a műveltségéről van szó: Fábrián Pista bácsi.

*Kopányi Gy.* — Hatalmas, kétméteres ember volt, óriási pocakkal. Maga volt a két lábon járó életöröm.

*Lázár E.* — Szóval ez egy csapat volt Győző körül.

*Kalász M.* — Én úgy féltém köztük lenni, nem fogod elhinni Ervin, éppen az örökös hahotájuk, Győző szájhúzásai, mindig azt hittem, rajtam nevetnek. Borzasztó volt.

*Albert Zs.* — No, de nemcsak szájhúzások, hanem ott volt a gyönyörű, ragyogó szeme. Hadd mondjam el ezt én.

*Kopányi Gy.* — Igen, ezt egy nőnek kell elmondania. De azért hadd mondjam el, hogy vonzásköre volt. Mint Várkonyinak, aki odacsalta Hamvas Bélát, Takáts Gyulát, Morvay Gyulát. Én büszke vagyok rá, hogy Hamvas Béla kéziratait a saját kezéből vettem át. Mindent ott olvastunk el. Kikaptuk egymás kezéből, és faltuk. Mi tőlük tanultunk meg mindent igazán.

*Kalász M.* — De ez a *Dunántúlra* is vonatkozik. Ott már Hamvas Béla nem jelent meg. De erre már én emlékszem, a *Dunántúl* valóban nagyon jó folyóirat volt. Szántó volt, ugye, huszonhat-huszonnyolc évesen a főszerkesztő. Olyan vakmerő volt, olyan istentelenül ravasz, ugye, ott volt a cenzúra. Föl kellett vinnie mindegyik számot Pestre. Ezt érdemes elmondani — összeállt a szám, föl kellett vinni a minisztériumba. Ott megnézték. Szántón kívül, nem tudom, sikerült-e valakinek ilyen az életben. Nem tudom milyen elvtárs a kéziratokat átlapozta, azt mondta, na jó, pecsételtesse le odakint, az „elvtársnőnél”. Az elvtárstól az elvtársnőig Szántó aztán kicserélte a kéziratot. Kint már azt pecsételtek le keményen, utána csodálkoztak, hogyan került ez a novella, ez a vers a lapba. De kellett Győző hihetetlen tekintélye is. Az, hogy Szabó Lőrinc küldött tizenkét verset. Először egyet, s Csorba írt neki: Lőrinc, ne egy verset küldj. A huszonhatodik évből, azokból a gyönyörű szonettekéből. Az, hogy nagy költőink sorra jelen voltak, Győző érdeme volt. És ott volt Galsai.

*Kopányi Gy.* — Elnézést, de ott voltam én is. Hídfőállás lettem Pesten. Én jártam az itteni íróknál, ekkor ismertem meg Tamási Áront, Tersánsz-



kyval akkor kezdtünk együtt inni. De az is hozzátartozik a történethez, hogy Csorba anyagilag mindig rosszul volt eleresztve.

*Kalász M.* — Nagyon nehezen élt.

*Albert Zs.* — Könyvtáros volt, hát mit fizettek egy könyvtárosnak, és volt három gyereke.

*Kalász M.* — Ő volt az örökös igazgatóhelyettes, mert igazgató nem lehetett. Az hol a Halfár Rudi volt, hol Tárja Béla. Aki olyan verseket gyártott: „Tudja minden csecsemő, / hogy a miénk a jövő”

*Kopányi Gy.* — Ez a legszebb két sora: „Egy szép tavaszi reggelen, / sétáltam künn a tengeren”

*Kalász M.* — Eszembe jut saját kezdő időszakom, Győző leült az emberrel. Én „tengereket” nem írtam, legfeljebb tengerihántást — szépen, gondosan végigmentünk sorról sorra. Egyrészt nagyon kedves volt, másrészt elég kíméletlen. Mi volt az a varázsa, hogy ezt az ember feltétlenül megszokta, nem tudom máig sem.

*Albert Zs.* — Szeretettel csinálta.

*Kalász M.* — Igen. Kezdtém én is elterpeszkedni szépen, írtam... Szántó egyszer azt mondta: De sok az arany megint, jönnek majd a fináncok! Szóval írtam ezeket az úgynevezett szép verseket, Győző ezt meguntta. Hogy itt se té, se tova, mindig ugyanaz.

A színház mellett volt akkor egy kis művészklub, ott ültünk, s egyszer teljesen váratlanul, elkezdett beszélni. Azt mondta: Tudod mit? Ha olyan akarsz lenni, mint Falu Tamás, csak írd tovább ezeket. Ennek igazán előzménye sem volt. Csönd lett, senki nem mert megszólalni, én lila voltam a rémülettől meg a szégyentől.

*Lázár E.* — Győző, persze jogosan, néha gonosz volt az emberhez. Nekem egy kis novellámra, ami úgy látszik, politikailag nem tetszett neki, azt mondja: ezt miért énhozzám hoztad? Miért nem az X elvtárshoz, és megnevezte a Baranya megyei pártbizottság első titkárát. Nagy tanulság volt számomra.

*Kalász M.* — Igen, de én úgy emlékszem most vissza rá, hogy elkezdtem gondolkodni, pánikszerűen, hiszen igaza volt. Akkor lépett rá a tyúkszememre, amikor szükség volt rá. Ő szerkesztette az első könyvemet is. És még valami, amit rég nem csinálnak. Nem tudom, miért nem csinálják, bár ismerem a folyóiratok helyzetét. Az első közlésnél egyszerre hét verset hoztak le tőlem. S azt mondta Győző, persze Szántó Tibor is, „azért ennyit, hogy megjegyezzék a nevedet.”

*Lázár E.* — Országos tekintély volt. Abban az értékrendben, ami számított.

*Kalász M.* — Az volt, de azért bántották is... Nekem elmesélte egyszer, hogy a könyvhétre megjelentek Pécsen a fővárosi költők. Az embernek már a vicc jutott az eszébe, hogy „megoldanánk mi ezt helyi viszonylatban is, nem kellene ide fővárosi művészek”. De jöttek. S Győző olyankor gonosz is tudott lenni: Adjanak két hét szabadságot, annyi idő alatt megírom ennek a kötetét.

Nem volt hajlandó odaülni szintén a hatvanas években, a fővárosi pártköltőkhöz. Ült külön asztalnál a Nádorban, nézett maga elé. Elment a toalett-re az egyik, s azt mondja: Te miért ülsz itt? Győző azt felelte: Nézem ezt a falat. — Hát nézd csak. Olyan ez, mint a te világnézeted — mondta a fővárosi úr, és továbbment. Ez Győzőt hihetetlenül sértette, évek múlva is morgott miatta.

*Lázár E.* — Egyébként a XX. században kevés ilyen eset van, hogy egy ilyen formátumú költő nem jön Pestre, hanem ott marad a szülőhelyén.

*Kopányi Gy.* — Akkor már benne volt ebben az új házban, ami nekem is tetszett.

*Lázár E.* — Pécsen született, és ha meg is említette néha, hogy elmenne Pécsről, soha nem gondolta komolyan.

*Kopányi Gy.* — Engem bízott meg azzal, hogy nézzek körül.

*Albert Zs.* — Ez ötvenhétben volt?

*Kopányi Gy.* — Ötvennégy, ötvenöt körül. Én ötvenegyben jöttem el. Állandóan azon töprengtünk, hogy mit lehetne csinálni. Egyszer csak jött egy levél, mely így kezdődött: „Én már innen nem fogok elmenni soha.”

*Kalász M.* — Én Székesfehérvárról jártam az *Új Írás* szerkesztőségébe. Megérkeztem vonattal a Délibe, és mentem a metrólépcsőn lefelé. Egyik alkalommal nézem a sort úgy magam előtt, látok egy kalapot, egy lódent, fácántollat a kalapon...

*Kopányi Gy.* — Ez csak Takáts lehet.

*Kalász M.* — ...ez csak Takáts Gyula lehet. Délcegen megy lefelé. Magabiztosan. Ő volt. Tudtam, az *Új Írás*-ba bejön, úgyhogy nem futottam utána. Volt egy másik alkalom. Odaérkezem a lépcső tetejéhez, ott áll Győző. Azt mondja: „Itt állok, nem is tudom, mióta. Nem merek rálépni. Nem merek elindulni.” Ez nagyon rossz időszaka lehetett. Aztán együtt mentünk az Astoriáig, ahol ő megszállt, mert valamilyen irodalmi rendezvényre érkezett, és ömlött a panasz belőle. Én mindig azt hallottam tőle, hogyha cincogtam kicsinyes dolgokon, meg sértődöttségemben egyebeken: „Nem kell ilyesmivel törődni. Honnan veszed, hogy ezzel törődni kell.” És azon a rövid úton, ami valahogy nagyon hosszúnak tűnt, egyebet se hal-



lottam tőle, csak panaszt és panaszt olyan dolgokról, amire nekem bizonyosan azt mondta volna: „Mi történt veled, miért kell ilyesmivel törődni?”

*Lázár E.* — Ez hányban volt?

*Kalász M.* — Hát ez már a hetvenes években volt. Például, róla nem készül könyv. „Meg fogok halni, — mondta komoran, — és ez a könyv még mindig nem jelent meg.”

*Lázár E.* — De elkészült.

*Kopányi Gy.* — Az utolsó pillanatban.

*Kalász M.* — Korábban azt mondta volna, kit érdekel, hogy rólam mit írnak!

*Lázár E.* — Voltak depressziós időszakai.

*Kalász M.* — Egy másik emlékem, éppen az ellenkezője. Berlinben voltam, és csak nyáron jöttem haza, ahogy éppen az ő utolsó éveiben Stuttgartból. Innen csak napokra jöttem haza nyáron, és nem láttam többé.

Amikor Berlinből jöttem haza, lementem Révfülöpre, vonattal. Ott várt, félkészben állt a háza akkor. Építették, „jobb módú” lett a család, az ő szemében legalábbis. „Minek ez?” — mondta nekem. — „Én nem értem.” Fölvonultunk az emeletre, úgy előttem van, még nem volt ablak sem igazán, csak lent. Leültünk úgy tíz óra tájt, este hét óra körül indult, azt hiszem, az utolsó vonat, mi hat óráig ültünk, föl sem álltunk. Beszélgettünk. Főleg ő beszélt. Margitka időnként följött: „Nem hiányzik nektek semmi? Nem akartok ebédelni?” — „Hát, nem vagyunk éhesek” — mondta Győző. — „Azt fogja hinni Marci, hogy irigy vagy és nincs mit ennünk.”

És végigbeszéltük a napot, semmi nem hiányzott, ez talán a pécsi éveket leszámítva a legszebb emlékem róla. S akkor olyan derűs volt, és olyan fölszabadult, s időnként úgy körülnézett: „Ezen a szörnyű helyen ülünk mi itt, ez az én házam?”

*Albert Zs.* — Egyébként nagyon jól lehetett vele beszélgetni. Én is, ha volt valami hivatalos ügyem rá, lementem Pécsre, ott ült a *Jelenkor* szerkesztőségében, vagy a könyvtárban, és beszélgettünk, már nem tudom miről, sokáig, vagy volt amikor a férjemmel együtt elmentünk hozzájuk, és órákig tudtunk vele beszélgetni. Az mindig olyan erőt adó, tisztító beszélgetés volt.

*Lázár E.* — Mindenről megvolt a véleménye, s olyan frappáns dolgokat tudott elmondani például a város életéről, amikor az ember visszament Pécsre, s olyan jól jellemzett mindent.

*Kalász M.* — Voltak régi történetei. Jártak valahol, irodalmi esten, sehogy se akart gyülekezni a közönség. Akkor ő kiállt s azt mondta: „Tessék bemenni, itt osztják a személyazonosság igazolványokat.” A

másik, az valamelyik könyvhéten volt, és ott volt egy pofa, azt hiszem, Tóth Józsefnek hívták, volt ilyen...

*Kopányi Gy.* — Tóth Ernő!, születése folytán herceg és...

*Kalász M.* — ...Tóth Ernő, író és költő, igen, a Nemzeti Színházban volt az est. És akik szerepeltek, azokat az első sorba ültették le, Győzőt is.

Galsai pedig állandóan törte a fejét, hogyan lehetne Győzöt megrézfálni, néha sikerült is neki egyébként. Ezt a Tóth Ernőt odahívta, és mondta: „Ott ül a doktor úr” — mert Csorba Győző doktor úr volt Pécsen. „Ott ül a doktor úr, szerepelni fog. Menjen, kérdezze meg tőle, hogy van-e erre neki, a pápától engedélye?” És ez a pofa, Győző döbbenetére odaállt elé és megkérdezte.

*Kopányi Gy.* — Nagyon tudott tombolni. Sőt, megesett, hogy fölpattant, elrohant. Aznap már nem is láttuk. S utána küldöttségben kerestük fel. A könyvtárban: „Győző, ezt meg ezt meg kéne csinálni.”

*Albert Zs.* — Mitől lett olyan mérges?

*Kopányi Gy.* — Ha valaki nagyon szemtelen volt. A másik: Győzöt semmi nem bántotta úgy, mint ha valaki azt mondta, hogy négy óraker itt vagyok, és akkor megcsináljuk ezt vagy azt, ám még fél ötkor sem volt ott. Győzöt ez halálosan felbőszítette. Ő ugyanis soha nem csinált ilyet. Győzőben meg lehetett bízni. Lapot szerkesztett, ott nem lehetett gatyáznai.

*Kalász M.* — Galsai azt is megpróbálta, ez már úgy ötvenöt-ötvenhat táján volt, hogy kitalált verseket élő nagyjainktól, akiktől a *Dunántúl* szívesen közölt volna, de nem adtak. Galsai egy-egy ilyen „nagyon sikeres” verset megírt, belevegyítette a postába, még az aláírást is jól tudta utánozni. Egy esetre sem emlékszem, hogy Győző úgy hosszabb szolgálat után rá ne jött volna, azt mondta: Ezt majd Galsai adja le.

*Lázár E.* — Voltak keményebb tréfáik is. Egyszer Győző azt mondta a belépő Galsainak, hogy: „Te Gráci, itt volt a délelőtti egy ember, vadul ordított, egy nagykéssel hadonászott, állítólag teherbe ejtette a lányát.” Gráci elsápadt, azt kérdezte: „Egy vörös hajú ember?” — „Az!” — „Jézus Mária!” — mondta Gráci, s akkor telt-múlt az idő, és ezek az örültek, Győző meg Szántó Tibor, egy vadidegen ürgének mondták a Széchenyi téren, hogy legyen szíves jöjjön föl a szerkesztőségbe, és ordítogozzon, hogy a lánya, meg minden. Megszólalt a csöngő, az előszobában — amikor benyitott valaki, egy harang megkondult — és egy ordítás: „Hol az a gazember!” Azt mondja Győző: „Te Gráci! ez az a pasas!” — „Ó, azt mondja, valahova...” és bebújt a szekrénybe. Az idegen, szerepe szerint tombolva ordított, és mikor a reszketéstől az első köcsög leesett a szek-



rény tetejéről, akkor megkegyelmeztek Galsainak: „Jól van Gráci, gyere ki, csak vicc volt az egész.”

Egyébként Marci szavaiból kiderült, hogy neki milyen sokat segített Győző. Lehet, hogy csak szakmailag, de az is lehet, hogy élni is segített.

*Kalász M.* — Nemcsak szakmailag. Mikor az előbb arról beszélünk, hogy ott volt mindig a hátunk mögött, én arra gondoltam, ezt nem tudom múlt időbe tenni.

*Lázár E.* — Nagyon szerette a fiatalokat. Akiben látott valami tehetséget, például Bertha Bulcsúval való viszonyára gondolok. Bulcsúnak voltak nagyon nehéz időszakok az életében. S ő mindig mellette állt, mindig támogatta. Ebből is látszik, hogy egy ilyen formátumú emberre minden városban szükség volna.

*Kopányi Gy.* — Azt mondta, hogy mindenki otthagyt engem.

*Lázár E.* — Muszáj volt eljönnünk.

*Kopányi Gy.* — Nekem is.

*Kalász M.* — Hát valójában otthagytuk. Muszáj megmondani! Otthagytuk. Nekem akkor, abban a helyzetben kifejezetten azt mondta: „Menj csak el. Senkinek nem kell itt maradnia. Menj csak el.” És azt hiszem, őszintén is mondta. Úgy történt, hogy én Szigetváron voltam népművelő, igazából sose éltem Pécsen. Tudtam, hogy Galsai elment, mások is elmentek. Megyek át Szigetváron a téren, valaki kiáltja a nevemet. Látom, ott támaszkodik Telegdi Polgár Pista egy autónak, ami már úgy '57 táján furcsa volt. Odamentem hozzá, kiderült, ő a megyei tisztiorvos sofőrje, éppen, abból él. Elkezdte mondani: „Te miért vagy még itt, miért nem mész el?” Kezdte mesélni, hogy ő is fönt volt már Pesten, Galsaiék valahol albérletben laktak.

No most, Pécsen megszervezték az új írócsoportot, kezdték szervezni a *Jelenkor* című folyóiratot, nem a mostanit, hanem ennek rémes elődjét, sem Csorba Győzőt, sem engem, sem mást nem hívtak meg. Lehet, hogy az ember el sem ment volna. Hogy engem nem hívtak meg, az nem számított. De hogy Csorba Győzőt nem hívták meg, amikor újra irodalomról volt szó, ez azért...

Én mindenesetre bementem Pécsre, még aznap vagy másnap, és mindent elmondtam Győzőnek. Hogy én bizony gondolkodom. S azt mondta: „Menj csak el.” Később persze hogy úgy éreztük, én mindig is úgy éreztem, otthagytuk őt. Igyekeztünk is minél többet lejárni hozzá. Egyik ilyen szép emléke ennek éppen hatvanadik születésnapja volt. Amit már egy másik *Jelenkor*, Szederkényi Ervin szervezett. Nagyon sokan részt vettek. Mindenki köszöntötte, verset ajánlott neki, ő meg kicsit tétován állt és

olvasta a verseit. Mint Pécsen általában, ott ültek az első sorban Pécs kitűnőségei, ünnepelték őt.

*Kopányi Gy.* — De persze azt sem szabad elfelejteni, hogy akkor még rangja volt a költőnek. Főleg az ifjúság körében.

*Kalász M.* — Pécsen talán kicsit nagyobb is, mint esetleg másutt.

*Rába Gy.* — Én tanúskodhatom emellett, mert nem lévén pécsi, jobban érzékeltém azt a hirtelen benyomást, amit az ember ott, előadóesteken, találkozásokon, főiskolán, ahol volt alkalmam előadni is, hallgatni is a fiatalokat, magam ezt nagyon elevenen éreztem.

Annak ellenére, hogy ő jogvégzett ember volt, olyan széleskörű irodalomismerete volt, olyan elméleti fölkészültsége, s olyan történeti áttekintése, hogy minden indokolta azt: hozzá mennek a fiatalok végső tudásért. A főiskolán — mert számomra egyelőre az egyetem elvont fogalom, végül is csak két-három-négy éve létezik újra — a főiskolán voltak nagyon kitűnő, derék pedagógusok, de hát azért Győző más kategóriát képviselt. És azért a végső szóért, s azért az egyetlen ablakért, amelyen bele lehetett látni írók világába, művek természetébe, azt tőle lehetett megkapni. Ezt nem sikerült kiderítenem, ti talán tudjátok, hogy milyen úton jutott el az az ember, aki jogot végzett, olyan irodalmi áttekintéshez, amely odaállította őt az ő nemzedékének a bölcsészkart végzett emberei mellé, éppen olyan biztos ítélete, áttekintése volt, mint mondjuk, Rónaynak, vagy a többieknek.

*Kalász M.* — Többször magyarázta, mennyire szeretett ott lenni, és amit a jogi egyetemen megtanult, az egy gondolkodást alapozott meg benne, ami egész gondolkodásmódjára átment, még a verseire is.

Ami a főiskolai tanárokat illeti, nagyon jól emlékszem, '56 előtt, amíg én ott voltam, ők kedden-pénteken rendszerint ott ültek az írócsoportban, s többnyire Győző körül üldögéltek.

*Kopányi Gy.* — „Nem is fontos hogy kerültem oda, nem saját akaratomból” — mondta ő — „de nem bántam meg, egyet okvetlen megtanultam: a logikát nem szabad lebecsülni.”

*Kalász M.* — Azzal párhuzamosan, hogy tanult, verseket írt már. *Mozdulatlanság* című verseskötete elég korán megjelent.

*Rába Gy.* — Azért elgondolkoztam azon, amit Marci mondott, mert csakugyan, egy másfajta tudomány, más művészet megismerése, adhat olyanfajta rendszert, olyanfajta megközelítést, amely új szempontokkal, más formákkal, úgy átrendezi és ugyanakkor úgy összefogja az embernek az irodalomra vonatkozó ismereteit, ami által az egész világosabb lesz, jobban magáévá élheti. És csakugyan, a jogban rendszerességet tanult, amit



mondta előbb, logikát, és ez valóban érvényesült beszélgetésében, vers-építésében. A versépítést emlegeti amúgy is egy nekem írott levelében, de az összes verseknek az utószavában is, és abban a logika nagy szerepet játszik.

*Albert Zs.* — Az ő puritánsága egyfelől, másrészt a visszafojtott szenvedély személyében is meg a költészetében is jellemző rá. A jogászgondolkodásnak valóban szerepe lehetett puritánságában, s hozzájárulhatott a vers dísztelenségéhez. Lecsupasztott, félben hagyott sorok is találhatók a verseiben, ugyanakkor, amikor Arany János volt az ideálja, s vannak Arany János-i versei. De az ironia is jellemző rá, a szarkasztikus gondolkodás, máskor meg azt mondja, hogy „vissza Ithakába”. Ami mondjuk, éppen Rónayval köti össze.

*Kalász M.* — Valójában besorolhatatlan. Én egyszer beszéltem Rolf Jacobsonnal, a nagy norvég költővel, aki egy kisvárosban élt, és könyvesboltja volt. Mindenfelé járt a világban, azt hiszem, Oslóba ment a legkevésbé. Rolf Jacobson egyszer sem említette, hogy ő magányos lett volna. De hát Magyarországon, ez kétségtelen, volt egy vízfej, mára talán ez már valahogy nem érvényes.

*Rába Gy.* — Ezt több motívum határozza meg. Az egyik valóban az, hogy Magyarország rendkívül centralizált ország. Ellentétben számos európai országgal, ellentétben Olaszországgal, ahol majdnem minden városnak megvan a maga külön élete, Franciaországban ugyancsak, és amilyen képzetem van Németországról, ez áll Németországra is.

*Kalász M.* — Még mennyire!

*Rába Gy.* — Talán még Ausztriára is valamelyest. De ez csak az egyik tényező. A másik tényező az, hogy valakinek a nevét a legtöbb helyen csinálják. Legtöbb országban csinálják. Akár centralizált, akár decentralizált. Tehát kell hozzá...

*Kopányi Gy.* — ...egy apparátus...

*Rába Gy.* — ...apparátus, kell hozzá egy csapat, kell hozzá egy divat, és itt a harmadik tényező, az ő költészettana nem volt erre alkalmas. Azt mi, a szakmán belül pontosan tudtuk, hogy mit ér, de tudatosan olyan értékekkel dolgozott, amelyek kizárták a látványosságot, a mutatványt. Ugye, azt mondja összegyűjtött verseinek utószavában, hogy az én eszményem a funkcionális vers, mind a szerkezetet, mind a kifejezést tekintve. Ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy azt a képekben dőzsölést, ami hosszú időn át divatja volt és abszolút mércéje a magyar költészetnek, azt ő elhárította magától. Abszolút puritán, aszkétikus költő volt, aki az egyetlen szót kereste, és hát ezt, akik céhtársai voltunk, mi aztán igazán

tudtuk értékelni. De akár a szűkebb közönségnek is, már valami kellett a kirakatba, és kell a kirakatba. És ez nem volt meg. Ugyanakkor viszont az idő mégiscsak neki dolgozott. Ahogy Goethe mondja: „Végül is csak meg kell öregedni.” Ez persze csak egy igazi költőre áll, hiteles íróra, s ő az volt. Úgyhogy azért az élete utolsó szakaszában, amit egy kicsi ország adhat, azt a megbecsülést megkapta, az más kérdés, hogy mit érzett belőle Pécsen. Én így látom az ő, mondjuk, irodalmi sorsát.

*Bertók L.* — Én az utolsó éveiben voltam a legközelebb hozzá, tehát a könyvtárba azért nem jártam, mert a lakásra jártam, meg ha tudott, akkor ő jött hozzánk.

Csak a halálról, meg az életről szólnék még valamit.

Köztudott, hogy ifjúkorától kezdve fő témája volt a lenni-nem lenni, az élet-halál kérdése. Az első kötet, amit fordított, az *Héliant*nak a halálversei voltak, és végigkísérte a költészetét a halálról való gondolkodás. És bizony nagyon félt a meghalástól. Janus Pannonius utódjának tekintette magát, és van egy verse arról, hogy „Janus öcsém-bátyám”, talán lesz majd ötszáz év múlva valaki, egy költő, itt, a város oldalában, ahogy ő is él, és éppen Janusról ír most verset, aki majd őrá is emlékezik, sőt, kettejüket „összegondolja”.

*Rába Gy.* — Tudatosan elhárította magától azt, amit hát bizony, nem egy költőtársunk célul tűzött és tűz ki maga elé, hogy egy szerepet alakítson ki, teljesen póztalan volt, és emögött erkölcsi meggyőződés állt, ami átvettül egész költészetére.

*Kalász M.* — Nincs magyar költő, aki annyi költőtársát elsiratta volna versben, nem is elsiratta, hanem átkísérte szinte a túlvilágra, azzal, hogy még mondott neki valamit.

*Kopányi Gy.* — Kicsit mindig ő is belehalt ebbe.

*Rába Gy.* — Ő elsősorban önmagát, mintegy az emberiség kísérleti alanyának tekintette, s ezért jellegzetesen lírai költő. A külvilág csak „pél-da legyen” most általában, annak ellenére, hogy nagyon szenzuálisan tudott dolgokat megidézni. Végül is a léleknek az élet meg a lét különböző törvényei nem mutatnak olyan mozgalmasságot és változatosságot, mint az epika tárgyául szolgáló külvilág eseményei. Ilyenformán én is azt gondolom, hogy ez jellemző az ő költészetére. Abszolút következetesség, amely tisztult és egyre lényeglátóbb lett.

És amit Maga mondott, hogy vannak elharapott mondatai, az abból következik, hogy ez az, amit belső beszédnek neveznek: tulajdonképpen ezeket a verseket ő mind belül mondta. Legtöbbször a verseknek az a természetük, hogy föltételeznek egy beszélgetőpartnert, egy közönséget. Ő



elsősorban önmagában beszélt és, nem egyedülálló persze, de mindenesetre egy nagyon érdekes és nagyon tiszteletreméltó típusa a költőnek, aki ezt a belső beszédet folytatja, megszakított mondatokkal, kérdésekkel, ismétlésekkel, ezért vannak benne párhuzamok a költészetében, nominális mondatok és tulajdonképpen amikor rátért a központosatlanságra, az is ezzel függ valamilyen módon össze, hogy minél hűségesebben akarta követni azt, ami a belsejében zajlik. Amit ugyanakkor nem holmi privatizáló lírának tekintett, hanem az emberiség kísérleti telepének.

*Kalász M.* — Az élete vége felé, nem is az utolsó kötetében, hanem az egyik folyóiratban rálapoztam, egyik versére Már korábban említettem, ezt a *Hiába* című gyönyörű versét. Ott állt mellette egy egészen más vers, *A mánfai templomban* a címe. Őröla annyit tudunk meg valójában, hogy összehúzó magamon a kabátot, mert itt kicsit hideg van, és akkor föl-sorolja az emberiség egész történetét mióta templom van, és én ámultam, ha valaki őt nem kellően figyelte, ezzel mi történt? Kinyílt ez az egész vers, és más lett. Szóval valamilyen viszony ezzel a világgal csodálatosan megmutatkozott, az a fajta istenhit, amiről nem sokat beszélt, de voltak olyan versei. A mánfai templom az egy tünemény. Végül is nem a templomról beszélt, nem magáról beszélt, hanem az emberről beszélt, aki végigküzdötte mióta egyáltalán ember van, és így tovább. Látom az egész emberiséget magam előtt, egy ilyen versben is, ahol ő nem beszél szinte semmiről és mondom, magáról csak annyit mond, hogy „*Összehúzó magamon a kabátot, mert hűvös van.*”

*Kohlmann-né* — A könyvtárban nagyon szerette mindenki. 1996-ban, Győző bácsi születésének nyolcvanadik évfordulójára az egykori dolgozószobájában átadtunk egy emlékszóbat: fényképek, csengő gyűjteménye, óra, egy íróasztal... Ezek őrzik emlékét.